

TRIBINA O OTVORENOM PRISTUPU ZNANSTVENIM KNJIGAMA

Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 13. lipnja 2022.

Na pitanje što je znanstveni časopis može se brzo i jednoznačno odgovoriti da je to periodično, često uskospecijalizirano izdanje (premda neki časopisi obrađuju i teme iz širega područja znanosti), kojemu je svrha unaprijediti znanost, najčešće objavljivanjem novih istraživanja. Uvjeti za znanstveno napredovanje uglavnom su okrenuti k propisivanju broja članaka koje znanstvenik treba objaviti u prestižnim domaćim i stranim časopisima, utvrđivanju njihova Faktora odjeka (*Impact Factor – IF*), kvartila (Q1, Q2, Q3, Q4) i naravno u kojim ih se bazama podataka citira. Stoga nije neobično što su znanstvenici uglavnom okrenuti objavljivanju svojih rezultata u znanstvenim člancima.

No, što je sa znanstvenom knjigom? Pravilnik o uvjetima za izbor u znanstvena zvanja, koji je stupio na snagu 2021., izvrsno oslikava stanje u kojem se znanstvena knjiga danas nalazi. Naime, osim vrlo šture definicije da je izdavač znanstvene knjige »sveučilište ili fakultet i/ili drugi domaći ili strani znanstveno ugledni izdavač«, Pravilnik znanstvenu knjigu ili poglavlje u njoj vrednuje kao nekoliko (2 ili 3) znanstvenih radova koji se potom ponovno vrednuju prema vrijednosti baza u kojima ih se citira, odnosno prema kvartilima. Od Pravilnika možemo, ali i ne moramo, očekivati pouzdanu definiciju znanstvene knjige, no on upućuje na podčinjeni položaj znanstvene knjige u odnosu na znanstvene članke jer vrijednost znanstvene knjige sagledava kroz vrijednost znanstvenih članaka.

Ako knjigu definiramo kao neperiodičko (tiskano ili elektroničko) izdanje, koje ima najmanje 49 stranica (jedna stranica ima 32 retka s po 64 znaka), odnosno više od tri tiskarska arka (jedan autorski arak ima 16 stranica, odnosno 32 768 znakova), ne računajući naslovnice i korice, znanstvena je knjiga neperiodičko (tiskano ili elektroničko) izdanje, koje sadržava znanstvene spoznaje iz znanstvene discipline za koju je napisana. Može se objaviti kao znanstvena autorska knjiga, znanstvena urednička knjiga, znanstveno referentno djelo (enciklopedija, leksikon, rječnik, prapovis, arhivska građa), kritičko izdanje ili kao djelo za promicanje znanosti (znanstveno-popularno djelo).

U hrvatskom i europskom prostoru već se dugi niz godina raspravlja o potrebi ostvarenja otvorenoga pristupa svim publikacijama, osobito onima nastalima kao rezultat javno financiranih istraživanja. No kako se uglavnom raspravlja o otvore-

nom pristupu člancima u znanstvenim časopisima, ovaj je skup tim vrjedniji jer potiče javnu raspravu o otvorenom pristupu znanstvenim knjigama. Naravno, na ovom se području treba uvidjeti i na neki način ispoštovati specifična pozicija nakladnika knjiga, pa se raspravljalo i o mogućim alternativnim i održivim modelima financiranja otvoreno dostupnih izdanja znanstvenih knjiga. U Hrvatskoj se (pri SRCE-u) radi na Inicijativi za hrvatski oblak za otvorenu znanost (HR-OOZ), putem kojega se nastoji formulirati nacionalni plan za otvorenu znanost i otvoreni pristup. Važno je da takav plan u obzir uzme važnost znanstvene knjige, kao i kompleksnost i krhkost sustava knjižnoga nakladništva u Hrvatskoj. Osim HR-OOZ-a, SRCE zajedno s Ministarstvom znanosti i tehnologije razvija CroRIS, informacijski sustav znanosti RH, koji će u sklopu strateškoga projekta Znanstveno i tehnologijsko predviđanje objediniti veliku količinu informacija o znanstveno-istraživačkom radu u Hrvatskoj – o znanstvenicima, ustanovama, projektima, istraživanjima, publikacijama, proizvodima, patentima, opremi, njezinu korištenju itd.

Dakle, u Hrvatskoj se zaista intenzivno radi na ostvarenju otvorene znanosti. Ova je tribina pokušaj da se započne rasprava o mogućnostima ostvarenja pristupa otvorenoj znanstvenoj knjizi te da se pritom razmjene mišljenja i iskustava najvažnijih dionika – predstavnika autora, nakladnika (znanstvenih ustanova, privatnih nakladničkih kuća) i dionika koji pružaju financijsku pomoć za njezino objavljivanje.

Tribinu o otvorenom pristupu znanstvenim knjigama organizirali su Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (Knjižnica i Katedra za knjigu i nakladništvo Odjeka za informacijske i komunikacijske znanosti) i Hrvatska udruga za znanstvenu komunikaciju, ZNAK, a zamišljena je kao javni skup na kojem su pozvani panelisti prvo održali kratka uvodna izlaganja, a potom je uslijedila diskusija u kojoj su, osim panelista, sudjelovali i svi ostali dionici ovoga procesa – autori, nakladnici, urednici, knjižničari i čitatelji.

Panelisti su bili Anastazija Vlastelić s Filozofskoga fakulteta u Rijeci, članica Povjerenstva za izdavačku djelatnost, Anita Šikić, direktorica Hrvatske sveučilišne naklade, Dragan Bagić s Filozofskog fakulteta u Zagrebu, pokretač FF Open Pressa, Mišo Nejašmić, direktor nakladničkoga poduzeća Jesenski i Turk, Nataša Jermen, pomoćnica ravnatelja za znanstveni rad i međuinstitucijsku suradnju u Leksikografskom zavodu Miroslav Krleža i članica udruge ENRESSH (Europska mreža za vrednovanje istraživanja u društvenim i humanističkim znanostima), te Stjepan Matković, predsjednik Povjerenstva za znanstveno-izdavačku djelatnost pri Ministarstvu znanosti i obrazovanja.

Tribinu su pozdravnim govorima u ime organizatora otvorili Iva Melinščak Zlodi i Ivana Hebrang Grgić, obje sa zagrebačkoga Filozofskoga fakulteta, te Vladimir Mrša iz ZNAK-a. Organizatori su napomenuli kako Hrvatska još nema svoj plan otvorene znanosti, ali to je samo pitanje vremena. No, dok se on ne donese, važno je razgovarati o izdavanju znanstvenih knjiga jer je ono ipak nešto komplicira-

nije nego izdavanje znanstvenih časopisa. Kako čitav njihov nakladnički sustav funkcionira drukčije, pretpostavlja se da će i otvoreni pristup znanstvenim knjigama trebati drukčije formulirati. Znanstvene knjige u Hrvatskoj objavljuju uglavnom znanstvene ustanove koje imaju svoju nakladničku djelatnost i privatne nakladničke kuće, stoga je jedan od zadataka ovakvih tribina utvrditi mogu li ta dva segmenta funkcionirati jednako, ako ne, u kojoj mjeri ne mogu te mogu li se iznaći rješenja koja bi zadovoljila obje strane. U obzir treba uzeti i to da hrvatski jezik ima mali broj govornika, stoga je nakladnicima teško opstati na takvu tržištu. Teško je i s naslovima koji imaju veću publiku, a posebno je teško sa znanstvenim nakladništvom. To najbolje oslikava istraživanje čitalačkih navika u Hrvatskoj koje se svake godine provodi tijekom Noći knjige. Istraživanje iz 2021. utvrdilo je da je tijekom protekle godine tek 45% ispitanika pročitalo jednu ili više knjiga. Čitatelja znanstvenih knjiga zasigurno je znatno manje. Osim o ovoj temi, na ovakvim je skupovima potrebno raspravljati i o tome kako tehnički ostvariti i financijski podržati otvoreni pristup znanstvene knjige, a treba raspravljati i o njihovu vrednovanju.

Anastazija Vlastelić iz Povjerenstva za izdavačku djelatnost Filozofskoga fakulteta u Rijeci napomenula je da njihovo izdavačko poduzeće objavi devedesetak izdanja na godinu. Oko 90% tih izdanja objavi se u elektroničkom obliku online jer su autori prepoznali da je na taj način njihov rad dostupniji javnosti, a izdavanje takvih knjiga jednostavnije je i jeftinije. *Anita Šikić*, direktorica Hrvatske sveučilišne naklade, istaknula je kako ima puno iskustva u znanstvenom izdavaštvu jer izdavačko poduzeće u kojem radi surađuje sa svim sveučilištima u Hrvatskoj. Njezino se izlaganje uvelike odnosilo na pitanje autorskih prava, koja su zaštićena, a trajanje im je ograničeno na 70 godina. Autorsko se pravo može prenijeti i na nakladnika koji će potom upravljati tim vlasništvom. Od 1990-ih intenzivnije se razmišljalo o tome kako će se tim pravom koristiti i kako će se ono konzumirati. U obzir treba uzeti i to je li nastanak knjige potpomognut javnim novcem, ali i je li autor još dodatno uložio u knjigu. U nekim ustanovama autorima se uvjetuje da je knjiga vlasništvo ustanove u kojoj rade, ako je nastala kao rezultat autorova rada tijekom radnoga vremena. Istaknula je kako otvoreni pristup ima dva glavna smjera — »zeleni« i »zlatni«. Zeleni put je put otvorenoga pristupa koji se zalaže za samoarhiviranje radova u razne institucijske i druge vrste repozitorija te njihovu besplatnu dostupnost javnosti, dok je zlatni put definirao časopise u otvorenom pristupu kao one kod kojih ne postoji copyright koji ograničava pristup i korištenje objavljenih materijala. Znanstveno izdavaštvo o ovom obliku svoje financijske obveze podmiruje iz pretplata na časopise, a autorima se ne naplaćuje objavljivanje radova. Napomenula je kako su solidarnost i razmjena znanja iznimno važni, no treba uzeti u obzir da je knjiga ipak kulturno i tržišno dobro, a nakladnicima je bitno da se tržišni segment zaštititi.

Dragan Bagić s Filozofskog fakulteta u Zagrebu bio je pokretač FF Open Pressa, nakladničkoga poduzeća koje djeluje unutar Filozofskoga fakulteta u Zagrebu i njegovim zaposlenicima objavi 30–40 naslova na godinu, uglavnom visokoškolskih udžbenika i znanstvenih knjiga. Do prije nekoliko godina sva izdanja objavljivala su se u tiska-

nom obliku, no u posljednje se vrijeme objavljuju i elektronička izdanja. Sva su ta izdanja, prema Bagićevećim riječima, nekomercijalna ili imaju vrlo mali komercijalni potencijal. No najveći je problem autorima bila slaba dostupnost njihovih radova ciljanoj javnosti, i to samo zato što su bila publicirana u obliku znanstvene knjige, a ne u znanstvenom časopisu. Stoga je cilj FF Pressa bio uspostaviti platformu (FF Open Press) na kojoj će se objaviti sva njihova izdanja. Taj se zadatak pokazao uspješnim jer je veća dostupnost izdanja omogućila veći broj »skidanja« cijelih knjiga ili pojedinih njihovih dijelova. Još jedan problem Bagić vidi u nelojalnoj konkurenciji koju FF Press predstavlja tržišnim nakladnicima. Naime, sva njihova izdanja objavljuju se novcem javnih obveznika, stoga Bagić smatra kako njihova nakladnička kuća ustvari nema pravo na »kvazi« komercijalno ponašanje i zapravo ne bi smjela pokušavati naplatiti izdanja koja su financirana javnim novcem. Smatra kako se autorsko pravo svakako mora poštovati, ali kako bi trebalo razmisliti o komercijalnom aspektu njihova izdavaštva.

Mišo Nejašmić, direktor nakladničkoga poduzeća Jesenski i Turk, na samom se početku dotaknuo već spomenutih podataka o čitalačkim navikama u Hrvatskoj. Spomenuo je kako samo 2% populacije čita knjigu online. Smatra kako ne postoji mogućnost monetizacije preko interneta. Za njega je tiskana knjiga kulturni i civilizacijski zadatak, tim više neophodan za populaciju koja je tako mala kao što je naša. Znanstvena knjiga još je važnija. Nažalost, u Hrvatskoj se tiska samo 500-tinjak naslova znanstvenih knjiga godišnje. Razlog je tomu podčinjen položaj znanstvene knjige u odnosu na znanstvene časopise. Naime, znanstvenici su danas okrenuti uglavnom objavljivanju znanstvenih istraživanja u časopisima, a znanstvene knjige objavljuju se rijetko. Nejašmić se dotaknuo i problema financiranja znanstvene knjige koje provodi Ministarstvo znanosti i obrazovanja, istaknuvši kako su potpore sve niže. Naime, do 2008. Ministarstvo je za znanstveno izdavaštvo izdvajalo oko 20 milijuna kuna. Potom su došle krizne 2008. i 2009., godine gospodarske krize u Hrvatskoj i svijetu kada nije bilo potpora, a od tada do danas potpore se kreću oko 12 milijuna kuna na godinu. S obzirom na inflaciju, trebale bi biti znatno veće, no nisu. Stoga pretpostavlja da će brojne nakladničke kuće dobro probrati naslove znanstvene literature koje će tiskati jer neće biti u mogućnosti tiskati sve naslove koje su planirali. Istaknuo je kako je žalosno što je rad brojnih stručnjaka (pa i njega osobno) na Strategiji znanstvene i stručne knjige bio uzaludan jer, iako je Sabor Strategiju usvojio, ona nikad nije implementirana u državni proračun i stoga se nikad *de facto* nije provodila.

Nataša Jermen, pomoćnica ravnatelja za znanstveni rad i međuinstitucijsku suradnju u Leksikografskom zavodu Miroslav Krleža, istaknula je da Leksikografski zavod, kao javna ustanova od osobitoga interesa za RH, ima specifičan status u hrvatskom nakladništvu. Zavod je tijekom 70 godina postojanja objavio oko 400 svezaka različitih izdanja. Enciklopedije imaju za cilj podizanje razine javnoga znanja, a s obzirom na to da donose usustavljeno fragmentirano znanje, iznimno su pogodne za objavljivanje i konzumiranje u digitalnom mediju. Leksikografski zavod bio je jedan od pionira na području objavljivanja u otvorenom pristupu jer je različita svoja izdanja

počeo digitalizirati još 2008, a 2009. pokrenuo je digitalnu platformu *Portal znanja*, u sklopu koje je do danas implementirano 10 digitaliziranih tiskanih izdanja. Jermen smatra kako digitalni medij nije nužno zamjena za tisak, ali donosi novine u metodama, organizaciji i prezentaciji leksikografskoga rada. Navela je kako se djelovanje i razvoj Zavoda u digitalnom okružju odvija u tri temeljna pravca – digitalizacija arhivskih izdanja, kontinuirani rad na mrežnom izdanju *Hrvatske enciklopedije* (koja je objavljena 2013., od tada se ažurira i dopunjuje, a 2021. imala je oko 14 milijuna pregleda) i rad na posebnim izdanjima, odnosno na njihovoj transformaciji u enciklopedičke portale. Pritom je istaknula *Hrvatsku tehničku enciklopediju*, koja je inovativna po tome što se istodobno objavljuje kao tiskano i mrežno izdanje na zasebnom portalu i s dodatnim sadržajima. Kao članica Europske mreže za vrednovanje istraživanja u društvenim i humanističkim znanostima (ENRESSH) istaknula je da bi u procesu znanstvenoga vrednovanja znanstvenu knjigu trebalo vrednovati jednako kao i znanstvene članke, ali i da bi trebalo adekvatno vrednovati različite žanrove knjiga (namijenjene različitoj publici) te domaće izdavače. Zbog potrebe prihvaćanja politika otvorenoga pristupa nužno je poraditi na podršci tranzicije knjižnoga nakladništva u digitalni medij, ali i na odgovarajućoj implementaciji u procedure znanstvenoga vrednovanja.

Stjepan Matković, predsjednik Povjerenstva za znanstveno-izdavačku djelatnost pri Ministarstvu znanosti i obrazovanja, osvrnuo se na djelatnost Povjerenstva i natječaje koje ministarstvo provodi. Napomenuo je kako je točna ranija tvrdnja da Ministarstvo izdvaja oko 12 milijuna kuna na godinu za financiranje znanstvene publicistike, s tim da je 2022. donesena odluka da se milijun kuna odvoji i za otkup knjiga. Povjerenstvo je prošle godine zaprimilo 672 rukopisa, a samo su 62 odbijena jer su za njih nakladnici zatražili 26 milijuna kuna. Osvrnuo se i na svoj rad kao ravnatelj Instituta za povijest, istaknuvši kako je tijekom toga razdoblja o autorskom radu i objavljivanju znanstvene knjige drugačije razmišljao. Osvrnuo se na položaj Hrvatske kao znanstvene periferije, upitavši što nam znači rad na otvorenoj znanosti kad znanstvenici pri svojim istraživanjima trebaju konzultirati stranu literaturu. Također je pitao kako se štite autorska prava ako se u knjižnicama nalaze fotokopirni aparati.

Iz izlaganja panelista, ali i komentara ostalih prisutnih na tribini, bilo je jasno da znanstvena knjiga treba bolji položaj. Znanstveni i stručni časopisi u Hrvatskoj od 2006. imaju svoj repozitorij – Hrčak. Rješenje se vidi u tome da SRCE, koje već ima sva tehnička rješenja, oformi i repozitorij hrvatske znanstvene knjige, a velik broj do sada objavljenih knjiga bio bi mu izvrstan temelj. Na skupu je zaključeno da jaz između javnih i privatnih nakladnika znanstvene knjige i nije toliko velik te da su mnogi od njih spremni međusobno surađivati.

MIHELA MELEM HAJDAROVIĆ

Članci su dostupni pod licencijom Creative Commons: Imenovanje-Nekomercijalno (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). Sadržaj smijete umnožavati, distribuirati, priopćavati javnosti i prerađivati ga, uz obvezno navođenje autorstva, te ga koristiti samo u nekomercijalne svrhe.